

Система ценностей поколения «игреков» - это свобода, творчество и мобильность, не отдаленный, а в настоящее время видимый результат и немедленное вознаграждение за него, возможность обучения и переобучения. Именно такие сотрудники заполняют рынок труда в настоящее время. Для них актуальны наряду с традиционными программами обучения, такие как дистанционные, дополнительного образования, магистерские программы, в том числе для получения квалификации другого направления и профиля обучения. Следующее поколение условно именуется поколением Z (2003-2023 гг.), его систему ценностей пока можно лишь прогнозировать. Уже через 8-10 лет система ценностей этого поколения будет определять их финансовое поведение на рынке образовательных услуг высшей школы.

Наряду с ценностными ориентациями домохозяйств, важнейшими факторами, определяющими их финансовое поведение, является ответственность государственных и финансовых институтов в формировании финансового поведения домохозяйств при получении высшего образования, а также обеспечение финансовой безопасности участников домохозяйств, получающих высшее образование, чему будут посвящены последующие статьи.

Литература:

1. Лаврухина Е. А. Социальные спрос и заказ в образовании. - <http://credonew.ru/content/view/265/51/>
2. Шевченко Д.А. Современный рынок высшего профессионального образования России: состояние и перспективы развития. - <http://shevchenko.rggu.ru/?p=435>
3. Высшая школа: консервация или реформы? - <http://novouralsk-news.ru>
4. Государственные организации обяжут применять профессиональные стандарты. - <http://regnum.ru/news/polit/1764330.html>
5. Сколько стоит обучение в вузах Москвы в 2014-2015 гг.? - <http://ros-obrazovanie.ru/news/skol-ko-stoit-obuchenie-v-vuzah-moskvy-na-2014-2015-god.html>
6. Евгений Балацкий. Институциональные конфликты в сфере высшего образования. - <http://wciom.ru/index.php?id=266&uid=2038>
7. Саперов Н. Рациональное и иррациональное поведение. - <http://n2tutor.ru/materials/handbook/chapter3/part1/>
8. Герасимова К. Generation Y . - <http://www.klerk.ru/job/articles/276754/>
9. Ищук Т.Л. Понятие и побудительные мотивы домохозяйств на рынке образовательных услуг высшей школы. - Сб. научных трудов Международного научного симпозиума «Общество и непрерывное благополучие человека»/Под ред. Г.А. Барышевой, Л.М. Борисовой. Томский политехнический университет, 2014. – с. 45-49

БҰЙРЫҚТЫ СӨЙЛЕМДЕР МЕН БОЛЫМСЫЗ ТҰЛҒАЛАРДЫҢ ЕРТЕ ПОЭЗИЯДАҒЫ БЕРІЛІСІ

Кадина Ж.З., ф.ғ.к.; доцент; Абдрахманова Г.Х., аға оқытушы; Қабанов М.Ш., п.ғ.м., оқытушы
Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекетік университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Мақалада қазақ толғаулары мәтіндерінің құрылысы сөз болған. Жыраулар поэзиясындағы сөйлемдердің мәтінін түзеудегі бұйрықты сөйлемдердің ролі ерекше аталып өтіледі. Болымсыз компоненттердің бірыңғай қатар жасаудағы маңызы да қарастырылған. Бұл ретте әр түрлі тілдік тұлғалардың өзіндік түрлері жіктеліп берілген.

Кілт сөздер: бұйрықты сөйлемдер, болымсыз мағына, грамматикалық формалар, көркемдік сипат, параллель қатар, бірыңғай баяндауыш, құрмалас компонентер.

Поэзиялық туындалардың стилі, мазмұны, идеясы өзінің бойындағы сөйлемдердің синтаксистік ерекшеліктерін айқындайды. Толғаулардың жанрлық сипатының да ондағы сөйлемдердің түзілісіне ықпалы зор. Ол ерекшелік ең алдымен толғаулардың мақал-мәтелдерге жақын келетінімен байланысты. Бұлай дейтін себебіміз мақал-мәтелдердің қалыпты конструкциясының әсері [1].

Белгілі ғалым Қ.Өмірәлиев бұл ретте: «Бірақ дидактикалық- шешендік өлеңдер көлем жағынан әлдеқайда күрделі болып келуіне байланысты өзінің синтаксистік жүйесінде де мақалдың синтаксистік жүйесіне қарағанда әлдеқайда күрделілік бар. Бірақ бұл форманың түр жағынан күрделілігінен гөрі бір форманың жұмсалыу қатарының жиілігіне, қайталауына көбірек бейім [2, 124-125-б.], – деп көрсетеді.

Осы негізде толғаулардағы бұйрықты сөйлем және олардағы болымсыз мағыналардың маңызы зор. Жыраулар поэзиясында бұйрықты сөйлемдердің қолданылуында айырықша сипат бар. Мұнда

олар тікелей бұйырудан гөрі жөн сілтеу, ақыл - кеңес түріндегі сипатта жиі келеді. Толғауларда мұндай сөйлемдер көп.

Бір толғау бүтіндей бұйрықты сөйлемдерден тұратыны жиі кездеседі. Оның басты негізі жыраулар поэзиясының мазмұнынан келіп шығады. Ол мазмұн ақыл-кеңес, үгіт-насихат болып табылады. Осыдан келіп бұйрық мәнді сөйлемдердің бірыңғай қатары пайда болады.

Жалпы бұйрық райға грамматикада мынадай анықтама берілген: «Бұл рай іске қосу, амалды істеуге қозғау салу, түрткі болу, ұсыныс жасау, кеңес беру, тілек айту, өтініш ету, жалыну, әмір ету тәрізді қыруар көп модальдік мағыналарды білдіреді, демек, бұл рай сөйлеушінің белгілі бір істі жүргізу, жасау, тындыру туралы көңіл қошынан туған талабын, тілегін білдіреді» [3,-14-б.].

Ал бұйрық райдың екінші жағының бойында нағыз бұйыру мәнімен бірге модальдік мағына да бар: «Екінші жақ формалары нағыз бұйрық мәнімен қатар, тілек, өтініш, кеңес, ұсыныс тәрізді модальдік мағыналарды да береді. Бірақ бұл мағыналардың да қилы-қилы реңктері контекстке, интонацияға қарай анықталып, эмоциямен, экспрессиямен ұштасып жатады» [3, 15-б.].

Зерттеуші Т.Ермекова бұйрықты сөйлемдерге байланысты: «Бұйрықты сөйлемдер мазмұны жағынан да, оның берілу сипаты жағынан да біркелкі емес. Олар нақты бұйрық пен бірге сөйлеу ситуациясына қарай кейде кеңес білдіру (Әсемпаз болма әрнеге, Өнерпаз болсаң, арқалан), ұсыныс жасау (Қолың бос па, бүгін киноға барайық), ескерту жасау (Білсін деп айтып отырмын, осыған ұқыпты бол, келін), тілек, өтініш, жалыну мәнді (Жастар да аман болсын, сіз де аман болыңыз) болып та жұмсала береді. Бұйрықты сөйлемнің осындай мағыналарын нақтылы тұлға – құрамына қарап ажырату мүмкін бола бермейді. Оларды белгілі бір сөйлеу жағдайында қолданушыға қарай, соған сәйкес, өзіндік құрылымы мен басқа да коммуниканттардың қатысына қарай анықтауға болады» [4, 90-91-бб.], – деген пікір айтады.

Толғаулар мәтіндеріндегі бұйрықты сөйлемдердің маңызы ерекше. Себебі бұндай сөйлемдер арқылы ондағы мазмұнның болмысы ашыла түседі. Толғаулар поэтикасындағы дидактикалық мазмұн осы тұрғыда шешуші маңызға ие. Ең алдымен, жыраулар поэзиясындағы бұйрықты сөйлемдердің болымды түрде келуі кездесіп отырады. Мұндай толғаулар екпінді түрде айтылған.

Шалкиіз жырау:

*Алып, алып, ал сақын,
Аңдып жүрген дұспандан жүз сақын,
Күле кіріп, күңіреніп
Шыққан достан мың сақын!* [5, 80-б.]

Бұқар жырау:

*Өзің қонған Көкшетау,
Кәпір қала салды, ойла!
Жарқайың деген жерлерге
Шашылып шеті барды, ойла!
Атбасар мен Қалқұтан
Балығы тәтті су еді,
Өзен бойын шандып ап,
Сүзекісін салды, ойла!
Қарқаралы деген тауларға
Қарқарасын шанышты, ойла!* [6 22-б.]

Мұндағы жолдар бойындағы бұйрық мәнді қатар ол сөйлемдерде бір етістіктің қайталануы арқылы болып тұр. Бұл арқылы белгілі бір қимыл-әрекетті еселеу, үздіксіз дамытуға сілтеме жасалады.

Дегенмен, жыраулар поэзиясындағы болымсыз мағыналы сөйлемдердің маңызы зор. Т.Ермекова болымсыз сөйлемдер жасалу амалдарын былайша көрсеткен: «Болымсыз сөйлем-болымды сөйлемнің негізінде жасалатын, соның қарама-қарсы мағынасын білдіретін сөйлем. Болымсыз сөйлемнің айырмашылығы – оның баяндауышының грамматикалық формасында. Болымсыздық мағынасын білдіру үшін сөйлем баяндауышы арнай грамматикалық формалар арқылы жасалады:

- баяндауыштары **-ма/ме** тұлғалы болымсыз етістіктерден жасалады;
- есім, есімдерден болған баяндауыштар құрамында **емес** деген көмекші етістік жұмсалады;
- **жоқ** сөзі баяндауыш қызметінде күрделі баяндауыш құрамында айтылу арқылы да болымсыз сөйлем жасалады» [4, 96-б.].

Болымсыздық мағына жасаудың ең өнімді амалы, яғни баяндауыштары *-ма/ме* қосымшалы етістіктермен келген сөйлемдер толғаулар бойынан көп кездеседі. Бұндай толғаулар жыраулар туындыларының белгілі бір сипаты іспеттес. Өздері қатыстырылған мәтін бойындағы көркемдік қабаттың да иіріміне ерекше әсер етеді. Өйткені олар сөйлемді аяқтап, ондағы мәтінге бірыңғай динамика үстеп тұрады.

Асан қайғы:

*Арғымаққа міндім деп,
Артқы топтан адаспа.
Күнінде өзім болдым деп,
Кең пейілге таласпа
Артық үшін айтысып
Достарыңмен санаспа.
Ғылымым жұрттан асты деп,
Кеңессіз сөз бастама.
Жеңемін деп біреуді,
Өтірік сөзбен қостама.* [5, 63-б.]

Бұл толғаулардағы жолдардан берілген бұйрықты сөйлемдердің түгелі дерлік сол өздері қатыстырылған толғаулардың ұйқасын да жасап тұрады. Демек, олар көркемдік талапты да орындайды.

Болымсыз компоненттердің құрмалас сөйлемдер құрамындағы орындары да ерекше. Мұндай құрмалас сөйлемдер толғаулардағы мәтіндерден жиі кездеседі. Бұл ретте шартты бағыныңқылы сабақтас сөйлемдердің компоненттеріндегі болымсыз мағыналардың қатары бірыңғай келеді.

Үмбетей жырау:
*Бай болмаған бай болса,-
Жайламаған сай қоймас.
Би болмаған би болса,-
Айтылмаған сөз қоймас ...* [5, 130-б.]

Бұқар жырау:
*Мал жинасаң, қойдан жи,
Майы кетпес шарадан.
Ит жинасаң, сырттан жи,
Қойды бермес қорадан
Аталыдан би қойсаң,
Адаспас жол мен жорадан.
Атасыздан би қойсаң,
Босамас аузы парадан* [5, 22-б.]
*Жабыдан айғыр салсаңыз,
Жауға шабар ат тумас.
Жаман қатын алсаңыз,
Топқа түсер ұл тумас ...* [5, 26-б.]

Толғау мәтіндерінде болымсыз мағына тудырушы формалар құрмалас сөйлемдер құрамының компоненттерін жасауға белсенді қатысады. Жыраулар туындылары мәтінінен құрмалас компонентті сөйлемдер аз кездеспейді. Толғаулар мазмұнының болмысына сай болымсыз мағыналы қатарлар да өте жиі кездеседі. Демек олардың жай сөйлем құрамында ғана емес, құрмалас сөйлемнің де ішінде атқарар міндеті зор. Бұл жағынан оларды ең алдымен болымды компонент – болымсыз компонент қалыбындағы түрде көреміз.

Доспанбет жырау:

*Тоғай, тоғай, тоғай су,
Тоғай қондым, өкінбен.
Толғамалы ала балта қолға алып,
Топ бастадым, өкінбен.
Тобыршығы биік жай салып.
Дұспан аттым, өкінбен ...* [5, 71-б.]

Бұқар жырау:
*Мал жинасаң, қойдан жи,
 Майы кетпес шарадан.
 Ит жинасаң, сырттан жи,
 Қойды бермес қорадан [6, 21-22-бб.]*
 Үмбетей жырау:
*Бай болмаған бай болса,-
 Жайламаған сай қоймас.
 Би болмаған би болса,-
 Айтылмаған сөз қоймас ... [5, 130-б.]*

Ал мына толғаулар жолында бұл құрылым болымсыз компонент – болымды компонент ыңғайында келген. Болымсыз мағына бағыныңқы бөліктегі баяндауыш құрмында келіп, болымды компонент басыңқы бөлік баяндауышынан орын алады.

Асан қайғы:

*Жақсыларға айтпаған
 Асыл шырын сөз ғарып;
 Замандасы болмаса,
 Қариялар болар тез ғарып;
 Ел жағалай қонбаса,
 Бетегелі бел ғарып;
 Қаз-үйрегі болмаса,
 Айдын- шалқар көл ғарып... [5, 62-б.]*
 Шалкиіз жырау:
*Жауынды күні көп жүрме,
 Жар жағасы тайғақ-ты,
 Жаманға жақыным деп еш айтпа,
 Күндердің күні болғанда.
 Со жаман өз басыңа айғақ-ты! [5, 84-б.]*

Бұқар жырау:
*Қорғанды шаһар қаласын
 Қазақ білмес, сарт білер.
 Төс айылдың батқанын
 Иесі білмес, ат білер.
 Ер жігіттің қадірін [6, 30-б.]*

*Дін мұсылман болмаса,
 Тіл мұсылман не пайда.
 Қызда қылық болмаса,
 Құр шырайдан не пайда.
 Мал араға түспесе ,
 Құр айтқаннан не пайда ... [6, 13-б.]*

*Жар басына қонбаңыз,
 Дауыл соқса, үй кетер.
 Жатқа тізгін бермеңіз,
 Жаламенен бас кетер
 Жаманмен жолдас болмаңыз,
 Көрінгенге күлкі етер.
 Жақсымен жолдас болсаңыз,
 Айырылмасқа серт етер ... [6, 13-б.]*

Баяндауыштары *-ма/ме* тұлғалы болымсыз етістіктер сұраулық шылаулармен қоса келіп, мына толғаулар жолдарындағы риторикалық сұрақты болымсыз сөйлемдердің қатарын жасап тұр. Соның нәтижесінде бұл толғаулар жолдарындағы ұйқас қатары мен ырғақ екпіні еселене түскен. Ал ол бөлік арқылы мәтін көлеміндегі стильдік маңыз да артып тұрады.

Бұқар жырау:
*Ақсұңқар құстың баласы,
 Ұяда алтау тумас па.
 Ұяда алтау туғанмен
 Оның ішінде біреуі алғыр болмас па-
 Адамзаттың баласы
 Атадан алтау болмас па.
 Атадан алтау туғанмен
 Оның ішінде біреуі арыстан болмас па –[6, 15-6.]*

Асан қайғы:
*Ай, Жәнібек, ойласаң,
 Қилы, қилы заман болмай ма,
 Суда жүрген ақ шортан
 Қарағай басын шалмай ма...[5, 62-б.]*
 Доспанбет жырау:
*Қалаға қабылан жаулар тигей ме,
 Қабырғадан дұспан жолдан жүргей ме,
 Қатарланып, қорланып,
 Қайран ер қарт күреңге мінгей ме ! [5, 68-б.]*

Бұл жолдарда осы риторикалық мән арқылы сол айтылмақшы жайттың болымсыз жағын емес болымды қырын танытып тұрады.

Сондай ақ, мәтін ішіндегі болымсыз мағына **-жоқ** сөзі баяндауыш қызметінде айтылу арқылы жасалған түрін де атап өтеміз. Олар бірнеше сөйлемдер қатарында үздіксіз келу арқылы өздері қатыстырылған шығарманың құрылымы мен мағыналық қалыбын ерекшелей түскен.

Ақтамберді жырау:

*Нашар қайтып күн көрер,
 Егін салар құлқы жоқ.
 Әділетті ұлығы жоқ,
 Жосып жүр әлі тоқталмай,
 Мекен еткен жұрты жоқ [5, 119-б.]*

Бұқар жырау:
*Бірі етек, бірі жең болған,
 Ежелден саған ел болған,
 Орта жүзден кісің жоқ.
 Найзасының ұшы алтын,
 Кіші жүзден кісің жоқ.
 Енді бұған қарап тұрғаннан
 Басқа қылар ісің жоқ [6, 27-б.]*

Ақтамберді жыраудың толғауынан берілген жолдардан болымсыз мағына тудыру үшін есімдерден болған баяндауыштар құрамында **емес** деген көмекші етістік жұмсалған:

*Он жетіге жас толды,
 Көңілім сонда орнықты.
 Жауласарға жау емес,
 Дауласарға дау емес,
 Жақынға қылман қорлықты [5, 107-б.]*

Мұндай амалды болымсыз мағына көп кездесе бермейді. Олар болымсыз мағына тудыратын басқа амалдардан қарағанда белсенді емес.

Болымсыз мағыналы баяндауыштар көбіне тармақ не сөйлем соңында келіп шығарманың ұйқас, ырғақ жүйесін арттырып тұрады. Мұндай сөйлемдер қатары кей жағдайларда бұйрықты болып келеді. Болымсыз мағыналы баяндауыш мүшелер өздерінің ерекше маңызын байқатады. Осының салдарынан туындының мазмұны жасалып, автордың ой-түйіні толық ашылады. Бұл толғаулардың мәтнінде толық параллель тізбек орын алады.

Мұндай сөйлемдердің мол қолданылуы сол туындының жанрлық сипатымен тікелей байланысты деуге толық негіз бар. Бұл – жыраулар туындыларының арнау түрінде және дидактикалық сипатта келуі.

Әдебиеттер:

1. Өмірәлиев Қ. XX- XIX ғасырлардағы қазақ поэзиясының тілі. – Алматы: Ғылым, 1976. – 207 б.
2. Кенжемұратова С.К. Мақал- мәтелдердің синтаксисі: Филология ғыл. канд. ...дисс. – Алматы, 2001. –127 б.
3. Аханов К. Тіл білімінің негіздері. – Алматы: Санат, 1993, – 496 б.
4. Еркемова Т.Н. Компонеттер құрылысының құрмалас сөйлемнің грамматикалық- семантикалық сипатына қатысы: Филология ғыл. док. дисс. – Алматы: 2007, – 273 б.
5. Алдаспан. (XV-XVII ғасырлардағы қазақ ақын, жырауларының шығармалар жинағы). – Алматы: Жазушы, 1971.
6. Бұқар жырау Қалқаманұлы шығармалары.-Алматы: Мұраттас, 1992.

УПРАВЛЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫМИ ПРОЕКТАМИ КАК МЕХАНИЗМ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Казбеков Т.Б., к.э.н., доцент;
Калыков А.К., к.э.н., доцент; Бокижанова Ф.И., к.э.н., доцент
Карагандинский государственный университет им. академика Е.А. Букетова
г. Караганда, Республика Казахстан

В статье исследована сущность управления инвестиционными проектами как результативного механизма инновационного развития организации, региона, отрасли, страны. Показано, что применительно к стране в целом инновационный потенциал включает сумму инновационных потенциалов основных субъектов инновационной деятельности. Обосновано, что установление прогрессивности проектных вариантов и расчет экономического эффекта должны производиться посредством сравнения их с показателями действующего производства и с данными по лучшему предприятию данной отрасли. Сделан вывод о том, что инновационный процесс как процесс преобразования научных знаний в инновацию не может быть реализован без инвестиций. Доказано, что экономика страны (или компания) способна существовать и успешно конкурировать на рынке при условии постоянного совершенствования и развития, а также адаптации к изменяющимся условиям внешней и внутренней среды.

Ключевые слова: Идея, инвестиции, проект, инвестиционный проект, инновационное развитие, инновационный потенциал, управление проектами, механизм инновационного развития.

Экономика страны способна существовать и успешно конкурировать на рынке при условии постоянного совершенствования и развития, а также адаптации к изменяющимся условиям внешней и внутренней среды. Разработка новых продуктов, внедрение инноваций и новаторство являются ключевыми характеристиками результативной (успешной) организации. В свою очередь осуществление и реализация инноваций требует тщательной проработки и анализа, поскольку рынок не терпит ошибок.

Одним из эффективных инструментов менеджмента является управление проектами (УП) или проектный менеджмент. УП имеет две главные особенности, которые делают его наиболее распространенной методологией управления в мире. Во-первых, УП предлагает максимально эффективную систему построения бизнес-процессов; во-вторых, УП – это система управления изменениями. Одним из условий успешной деятельности компании является способность быстро и адекватно реагировать на внешние и внутренние изменения, в связи с этим внедрение проектного менеджмента как подхода к управлению изменениями становится зачастую не просто способом улучшения бизнес-процессов компании, но и вопросом выживания.

Развитие инновационного потенциала представляет собой один из видов управления проектами. Необходимыми условиями обеспечения этого процесса является определение характеристик исходного состояния инновационного потенциала, его взаимосвязи с другими частями совокупного индустриального потенциала. Перевод инновационного потенциала в проектируемое состояние обеспечивается системой инновационного менеджмента [1, с.17].